

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA ȘCOALA
DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

Redimensionarea semnificației sacrificiului
religios în Noul Testament: tranziția de la
tipologia vechitestamentară la cea spirituală

COORDONATOR:
Prof.univ.dr. IPS Teodosie PETRESCU

DOCTORAND:
Neacșu (Lupeanu) D. Iuliana Magdalena

CONSTANȚA
2024

CUPRINS

INTRODUCERE

1. Argumentul abordării temei analizate
2. Actualitatea temei în cercetarea biblică
3. Liniile ideatice, metodologia și obiectivele ale cercetării
4. Structura lucrării

CAPITOLUL I – SACRIFICIUL RELIGIOS: TEORETIZĂRI ȘI ABORDĂRI ANTROPOLOGICE ȘI ISTORICE

- 1.1. Sacrificiul – definiție, elemente constitutive și semnificații
- 1.2. Teoretizări ale sacrificiului
 - 1.2.1. Teorii antropologice
 - 1.2.1.1. E. B. Tylor despre sacrificiu
 - 1.2.1.2. W. Robertson Smith despre sacrificiu
 - 1.2.1.3. J. G. Frazer despre sacrificiu
 - 1.2.1.4. H. Hubert și M. Mauss despre sacrificiu
 - 1.2.1.5. E. E. Evans-Pritchard despre sacrificiu
 - 1.2.2. Sacrificiul în antichitatea greco-romană
 - 1.2.2.1. K. Meuli despre sacrificiul grecesc
 - 1.2.2.2. W. Burkert despre sacrificiul grec
 - 1.2.2.3. R. Girard despre sacrificiul grec
 - 1.2.2.4. Sacrificiul grecesc conform școlii Vernant
 - 1.2.2.5. Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum
 - 1.2.3. Sacrificiul în lumea Vechiului Testament
 - 1.2.3.1. M. Douglas și F. Schmidt
 - 1.2.3.2. Jonathan Klawans
 - 1.2.4. Abordări istorice: P. Stengel și M. Nilsson
- 1.3. Practicarea sacrificiului în spațiul mediteraneean antic
 - 1.3.1. Sacrificiul ca ritual
 - 1.3.2. Sacrificiul în context cultural

CAPITOLUL II – SACRIFICIUL ÎN VECHIUL TESTAMENT

- 2.1. Natura sacrificiului vechitestamentar - oferirea către o divinitate într-o manieră ritualizată
- 2.2. Principalele caracteristici sacrificiului
- 2.3. Abordări ale sacrificiului iudaic din perspectiva teoretizării antropologice și istorice
- 2.4. Sistemul sacrificial în Pentateuh
 - 2.4.1. Cult, sanctuar și sacrificiu în experiența religioasă
 - 2.4.2. Tipurile de sacrificii
 - 2.4.2.1. Sacrificiul animal și cel vegetal
 - 2.4.2.1.1. Diferența între sacrificii pe baza materialelor folosite în actul ritualic
 - 2.4.2.1.2. Semnificația sângelui în sacrificiul vechitestamentar
 - 2.4.2.2. Ofranda arsă – 'olâ
 - 2.4.2.3. Jertfa de cereale
 - 2.4.2.4. Sacrificiul bunăstării
 - 2.4.2.5. Sacrificiul pentru păcat
 - 2.4.2.6. Jertfa pentru vină
 - 2.4.3. Mijloace rituale alternative pentru ispășire
- 2.5. Aplicarea și sensul sacrificiului în textele nonpentateutice

- 2.6. Interpretarea sacrificiului uman
- 2.7. Atitudinea profeților față de jertfele sacrificiale la Templu
- 2.7.1. Respingere totală sau nu?
- 2.7.2. Reciprocitatea și respingere a sacrificiului
- 2.7.3. O analiză retorică a lui Amos 5:21-24
- 2.7.4. O analiză retorică a lui Isaia 1:11-15

CAPITOLUL III – DIMENSIUNI ALE SACRIFICIULUI ÎN NOUL TESTAMENT: TRANZIȚIA DE LA ACTUL SACRIFICIAL LA SPIRITUALIZAREA LUI

- 3.1. Terminologia sacrificiului în literatura Noului Testament
- 3.1.1. Thusia (sacrificiu), dōron (ofrandă, dar) și prosphora (ofrandă)
- 3.1.2. Termenii sacrificiali în Epistola către Evrei: transformare și inovație
- 3.1.3. Hilastērion (ispășire), lytron (răscumpărare)
- 3.2. Cadre și imagini sacrificiale în Noul Testament: atitudinea noutestamentară față de jertfele vechitestamentare
- 3.2.1. Sacrificiul în evangheliile sinoptice
- 3.2.2. Referințe la sacrificiu în Faptele Apostolilor
- 3.2.3. Metafore sacrificiale în Evanghelia după Ioan și în Întâia epistolă sobornicească a Sfântului Apostol Ioan
- 3.2.4. Proiecții sacrificiale în Apocalipsă
- 3.3. Teologia paulină a sacrificiului
- 3.3.1. Iisus Hristos - „jertfa pentru păcat” (Romani 8:3)
- 3.3.2. Moartea Mântuitorului Iisus Hristos ca sacrificiu
- 3.4. Complexitatea dimensiunii sacrificiului în Epistola către Evrei
- 3.4.1. Miza unei noi interpretări a sacrificiului hristic
- 3.4.2. Sacrificiul în centrul soteriologiei epistolei
- 3.5. Spiritualizarea sacrificiului în noua logică și trăire creștină
- 3.5.1. Secvențele și semnificațiile spiritualizării jertfei în scrierile noutestamentare
- 3.5.2. „jertfă vie [θυσίαν ζῶσαν]” și „închinare duhovnicească [λογικὴν λατρείαν]” în Romani 12:1
- 3.5.3. Metafora sacrificiului și anti-sacrificialismul în Epistola către Evrei
- 3.5.4. Interpretarea textului Osea 6,6 în Evanghelia după Matei 9:13; 12:7
- 3.5.4.1. „Milă voiesc, nu jertfă” – paradigma spiritualizării sacrificiului
- 3.5.4.2. Lectura sincronică
- 3.5.4.3. Lectura diacronică
- 3.5.5. Semnificația „jertfelor duhovnicești” în 1 Petru 2:4-10 la confluența dintre creștinism și elenism 210

CAPITOLUL IV – RECEPTAREA ȘI PROFILUL SACRIFICIULUI CREȘTIN ÎN TEOLOGIA PĂRINȚILOR APOSTOLICI

- 4.1. Poziția părinților apostolici față de jertfele Templului
- 4.1.1. Împotriva sacrificiilor
- 4.1.2. Înlocuirea sacrificiului
- 4.1.3. Utilizarea metaforelor cultice
- 4.1.4. Raportarea la sacrificiul veterotestamentar ca graniță a identității creștine
- 4.2. O viziune trinitară asupra sacrificiului la Robert J. Daly
- 4.3. Jertfa euharistică

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

1. Ediții ale Sfintei Scripturi
2. Literatură patristică
3. Comentarii biblice
4. Literatură de specialitate

1. Argumentul abordării temei analizate

Prezenta teză de doctorat, *Redimensionarea semnificației sacrificiului religios în Noul Testament: tranziția de la tipologia vechitestamentară la cea spirituală*, se dorește a fi o analiză biblică, cu inflexiuni în domeniul teologiei și al culturii, a *sacrificiului*, vizându-se precizarea conținutului, sensului și aplicarea acestuia în experiența celor două Testamente.

În fapt, o categorie terminologică cu sensuri multiple, „sacrificiul” deschide un orizont de analiză complicat. Semnificația sa este de notorietate ambiguă. Studiile relevante din sfera acestei analize a *sacrificiului* urmează, de obicei, una dintre cele două traiectorii: (a) unele presupun o înțelegere modernă larg răspândită a termenului „sacrificiu” și îl vedem operațional în multe dintre conceptele hristologice-soteriologice ale Noului Testament; (b) altele se concentrează asupra sensului termenului „sacrificiu”, așa cum reiese el în mod specific din textele rituale ale Vechiului Testament despre ceremoniile de cult iudaice timpurii, informând doar anumite idei hristologice-soteriologice care sunt derivate lingvistic din această terminologie. Ambele abordări au condus la rezultate oarecum diferite în studierea unor pasaje diferite din Noul Testament. Cu toate acestea, conform ambelor abordări, „sacrificiul” este o categorie interpretativă importantă, deoarece articulează o perspectivă esențială cu privire la actul răscumpărării hristice.

În prezent, termenul „sacrificiu” este utilizat în mod obișnuit în diverse domenii ale discursului religios, public și academic, astfel că o căutare online a termenului generează în principal intrări legate de evenimente tragice, crime, războaie și/sau martiriu. În aceste discursuri, termenul denotă o pierdere voluntară în sens larg, așa cum se înțelege din termenul *sacrificium intellectus* - cu sensul de renunțare (voluntară) la capacitatea de raționament. Deoarece o astfel de pierdere se referă adesea la proprietate, sănătate și viață, termenul implică privare și nenorocire¹. Interpretată în acest fel, ideea de sacrificiu este adesea înțeleasă ca ocupând un loc central atât în evoluția societății umane, cât și în domeniul religios biblic². În studiile religioase, și în special în exegeza biblică, termenul „sacrificiu” a fost asociat cu ritualurile de sacrificii expiatorii din Vechiul Testament. Gordon J. Wenham descrie teologia sacrificiului în Vechiul Testament ca o instituție de restaurare și viață nouă în urma pocăinței umane: „Animalul este un substitut pentru închinător. Moartea sa îl ispășește pe închinător”³. Pentru Hartmut Gese, moartea indirectă a unui animal de sacrificiu afectează ispășirea față de Dumnezeu, astfel că dimensiunea răscumpărătoare a morții lui Iisus Hristos poate fi înțeleasă doar conform acestei logici⁴. Cercetătorii biblici au aplicat aceste teorii conceptelor soteriologice și hristologice.

¹ J. Feldman, “Between Yad Vashem and Mt. Herzl: Changing Inscriptions of Sacrifice on Jerusalem Mountain of Memory”, în *Anthropological Quarterly* 80, 2007, pp. 1147–1174.

² Stephen Finlan, *Sacrifice and Atonement: Psychological Motives and Biblical Patterns* (Minneapolis: Fortress Press, 2016), p. 75.

³ Gordon J. Wenham, “The Theology of the Old Testament Sacrifice”, în *Sacrifice in the Bible*, eds. by Roger T. Beckwith and Martin J. Selman. Carlisle (Grand Rapids, 1995), p. 82.

⁴ Hartmut Gese, “The Atonement”, în *Essays on Biblical Theology*, trans. Keith Crim (Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1981), p. 116.

Otfried Hofius a explicat relevanța conceptelor de *sacrificiu* și *ispășire*, propunând că reconcilierea oamenilor în moartea și învierea lui Hristos are loc întotdeauna la inițiativa divină și este un eveniment kenotic. Adesea cu referire specifică la afirmația Fiul Omului și-a dat viața ca „răscumpărare pentru mulți” (Marcu 10:45/*Matei* 20:28), acest principiu a fost numit în diferite moduri „luarea de poziție incluzivă” sau „luarea de poziție exclusivă”⁵; alți cercetători l-au denumit și „luarea de poziție existențială”. În cadrul acestei abordări, terminologia precum „sacrificiu” sau „ispășire” este utilizată ca abstracție conceptuală sau categorie interpretativă - adică chiar dacă termenii nu sunt atestați în texte. Cu aspecte suplimentare precum iertarea, răscumpărarea și/sau substituirea, această categorie interpretativă este largă și utilizată în diferite moduri în discursul exegetic biblic.

O a doua abordare biblică a studiului „sacrificiului” solicită o terminologie explicită în textele rituale biblice despre ceremoniile de cult iudaice timpurii pentru a defini și discuta despre *sacrificiu*. Aici, termenul „sacrificiu” este interpretat în raport cu sensul său de consacrare și aspectele implicite ale dedicării, în timp ce termenul ebraic cuprinzător pentru sacrificiu, *qorban*, a fost înțeles ca transmitând activitatea de apropiere pe baza sensului literal al rădăcinii sale *qrb*, „a se apropia”.⁶ Acesta neagă orice legătură constitutivă specifică cu referentul uciderii. Prin urmare, sacrificiul nu funcționează prin ucidere și are prea puțin de-a face cu martiriul.⁷

Abordările biblice s-au concentrat adesea pe un singur tip de sacrificiu (de obicei, jertfa pentru păcat), unul sau două elemente rituale (în special sacrificarea animalelor și ritualurile sângeroase) și o teorie (ispășirea). Astfel, sacrificiul a fost înțeles ca referindu-se la o varietate de referințe (ispășire, sfințenie, mâncare, ca o execuție a unui criminal (inscripția „regele iudeilor” de pe cruce; Marcu 15:26). Orice utilizare a repertoriului terminologic care depășește o descriere istorică imediată a evenimentului cu scopul de a stabili o contra-narațiune a mântuirii, în special a unei morți ispășitoare, este apoi înțeleasă ca figurativă.⁸

Cu toate acestea, ceea ce ne preocupă în prezenta teză de doctorat este dimensiunea sacrificiului în Vechiul și Noul Testament și modalitatea prin care conceptul și semnificația sa și-au schimbat aplicabilitatea de la act practic cultic la Templu la spiritualizarea sa sub forma „jertfelor duhovnicești” în teologia paulină. Provocarea majoră a unui demers de analiză a sacrificiului în tranziția Vechiul – Noul Testament este de a găsi o modalitate de a conceptualiza și de a organiza firele disparate de interes științific pe această temă. În loc de defalcarea mai tradițională între sfera greco-romană, iudaică și creștină, deși imposibil de evitat, am încercat să integrăm diferite abordări academice, concentrându-ne pe subiecte largi de analiză și dispută academică, deși există secțiuni largi pe probleme specifice în religia iudaică și creștinism.

Un element de relevanță al lucrării rezidă în prezentarea sistematică a modului în care *sacrificiul* a evoluat din Vechiul în Noul Testament, căci o diferență funciară, prin altele, între

⁵ Simon Gathercole, *Defending Substitution: An Essay on Atonement in Paul* (Grand Rapids: Baker Academic, 2015), p. 33.

⁶ Jacob Milgrom, *Leviticus 1–16: A New Translation with Introduction and Commentary* (London: Doubleday, 1991), p. 145.

⁷ Kathryn McClymond, *Beyond Sacred Violence: A Comparative Study of Sacrifice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008), p. 33.

⁸ Jane L. Patterson, *Keeping the Feast: Metaphors of Sacrifice in 1 Corinthians and Philippians* (Atlanta: SBL Press, 2015), p. 13.

evrei și primii creștini, rezidă în modul în care se raportau la sacrificiu. În primul rând, trebuie precizat că există sensul *secular* general al cuvântului *sacrificiu*: renunțarea la ceva pentru a obține altceva care este considerat mai valoros. Ceea ce se renunță poate fi aproape orice, atâta timp cât se consideră că are cel puțin o anumită valoare pentru cel care face sacrificiu. Sacrificul este constituit de un anumit tip de separare personală de obiectul sacrificului. Sacrificatul este *de către* cineva, *din* ceva și *pentru* ceva, dar niciodată *pentru* cineva. Din cauza factorului de privare, există întotdeauna o anumită tristețe sau nenorocire legată de el. Cu alte cuvinte, sacrificiul este ceva care, în general, trebuie evitat sau, cel puțin, trebuie ținut cât mai distant posibil. Astfel, aproape întotdeauna este implicat un anumit „calcul”, cel puțin pentru a ne asigura că bunul obținut are o valoare mai mare decât ceea ce este sacrificat. În unele utilizări, asocierile sunt extrem de negative, ca, de exemplu, în limbile germanice, unde același cuvânt, *opfer*, înseamnă atât „sacrificiu”, cât și „victimă”. Aceste conotații seculare sunt omniprezente și atât de adânc înrădăcinate în modul în care gândim, vorbim și simțim încât este aproape imposibil să le evităm.⁹

Apoi, suprapus peste acest sens secular este sensul religios general în care sacrificiu este înțeles ca oferirea a ceva valoros lui Dumnezeu. Poate fi definit ca un dar prezentat lui Dumnezeu în cadrul unei ceremonii în care darul este distrus sau consumat și simbolizează ofranda internă de angajament și predare lui Dumnezeu. Scopul este, în primul rând, ca ofrandele să recunoască stăpânirea lui Dumnezeu, dar și să realizeze reconcilierea lor (și, eventual, a altora) cu Dumnezeu, să aducă mulțumiri pentru binecuvântările primite și să ceară noi binecuvântări pentru sine și pentru alții. Se poate vedea aici distincția evidentă între sacrificiul intern și cel extern. Dar acest sens religios general este ceva comun multor religii. Ea nu este încă specific creștină.¹⁰

Sacrificiul creștin, desigur, își are rădăcinile și își trage o mare parte din teologie din practicile sacrificiale ale Israelului antic. Ceea ce a devenit în cele din urmă conceptul specific creștin de sacrificiu începea deja să se dezvolte adânc în Vechiul Testament, în primele pagini ale *Facerii*, unde, în capitolul 4, citim despre sacrificiile lui Cain și Abel, iar în capitolul 8 despre sacrificiul lui Noe după potop. Căci chiar și aici, în aceste sacrificii materiale timpurii de animale și alimente, îi găsim pe autorii biblici insistând explicit asupra importanței vitale a dispozițiilor religioase cu care se oferă sacrificul. De la început, este clar că numai Dumnezeu decide ce este un „sacrificiu acceptabil”. Dar aceasta nu a fost o decizie arbitrară. Pentru că în auto-revelația progresivă a lui Dumnezeu către evrei, în special prin profeți, Dumnezeu a arătat din ce în ce mai clar că respectarea cerințelor legământului de dreptate și milă sunt cerințe absolute pentru a oferi sacrificii plăcute lui Dumnezeu și, implicit, pentru orice act religios adecvat. Următoarea evoluție majoră în iudaismul precreștin, care a devenit, de asemenea, o parte esențială a primei idei creștine de sacrificiu, a fost identificarea sacrificiului cu *ispășirea* și *reconcilierea* sau *răscumpărarea*, și apoi conștientizarea faptului că ceea ce a adus de fapt reconcilierea, ispășirea și comuniunea cu Dumnezeu nu a fost atât de mult îndeplinirea efectivă a unui sacrificiu, cât faptul că acesta a fost îndeplinit conform legii, adică în conformitate cu voința lui Dumnezeu. În cele din urmă, stimulată de situația în care mulți evrei nu puteau ajunge la Templu, care devenise în cele din urmă acceptat ca singurul loc în care puteau fi oferite

⁹ Robert J. Daly, *Sacrifice Unveiled: The True Meaning of Christian Sacrifice*, T & T Clark, 2009, p. 1.

¹⁰ Vezi Jeffrey Carter, *Understanding Religious Sacrifice: A Reader* (London/New York: Continuum, 2003).

sacrificii, a apărut în iudaism conștiința explicită că rugăciunea și faptele virtuozose de milostenie și de slujire (adică trăirea și acțiunea conform voinței lui Dumnezeu) aduceau exact ceea ce aduceau sacrificiile oferite corect în Templu, și anume reconcilierea, ispășirea și comuniunea cu Dumnezeu. Primii creștini, în timp ce respingeau sacrificul material într-un templu, au învățat din și au preluat această idee evreiască spiritualizată de sacrificiu. Dar, făcând acest lucru, ei au „hristologizat-o”, ca să spunem așa. Căci la acest lucru se făcea referire în *Romani* 12.1: „să înfățișați trupurile voastre ca pe o jertfă vie, sfântă, bine plăcută lui Dumnezeu, ca închinarea voastră cea duhovnicească să înfățișați trupurile voastre ca pe o jertfă vie, sfântă, bine plăcută lui Dumnezeu, ca închinarea voastră cea duhovnicească”.

Acesta este fundalul biblic al înțelegerii creștine generale a sacrificiului ca oferingă a *ceva* lui Dumnezeu. Această oferingă poate fi ceva destul de valoroasă ca, de exemplu, dedicarea propriei vieți serviciului preotesc sau vieții monahale cu jurămintele de sărăcie, feciorie și ascultare. De asemenea, poate fi vorba de oferinga a ceva mult mai puțin costisitor, cum ar fi simpla renunțare la păcat, la o patimă dezumanizatoare. Dar, după cum aflăm din lauda Mântuitorului Iisus Hristos pentru mica oferingă a văduvei din *Marcu* 12.43 și *Luca* 21.3, nu dimensiunea, cantitatea este problema. Gama de semnificație sacrificială sau „conștiința sacrificială” poate varia considerabil. Există, pe de o parte, nivelul profund și uneori profund eroic al dăruirii/ oferingei personale care caracterizează o viață special dedicată urmării tiparului creștin de viață. Dar, pe de altă parte, poate exista foarte puțin din acest nivel, ca, de exemplu, în cazul unui copil care este condiționat de obiceiul pios al familiei de a „renunța la ceva” și care abia mai târziu ajunge să își însușească o astfel de practică ca un aspect al dăruirii personale în unire cu Hristos. Astfel, pot exista variații considerabile în măsura în care aceste acțiuni sacrificiale sunt mai mult sau mai puțin simple acțiuni exterioare pe care creștinii le fac sau le îndeplinesc, sau sunt cu adevărat hristologice în inspirația lor interioară.

Creștinii sunt de acord că tot ceea ce se află în Vechiul Testament își găsește împlinirea în Noul Testament și, cel mai specific, în evenimentul hristologic: întrupare, moarte, înviere, înălțare a lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu. Dar adesea avem dificultăți în a recunoaște natura cu adevărat radicală a evenimentului Hristos. Desigur există variații în interpretarea sacrificiului lui Hristos pentru umanitate. De exemplu, creștinii catolici au argumentat pentru ideea Liturghiei ca sacrificiu, iar teologii protestanții au argumentat împotriva ei, dar, din punct de vedere ortodox, ambele părți au făcut aceeași greșeală metodologică de a nu se uita firesc la evenimentul trinitar Hristos pentru a se întreba ce încercau să exprime primii creștini atunci când au început să se refere la moartea lui Hristos și la Euharistie în termeni sacrificiali. Teoria tradițională occidentală a ispășirii include sau, în cele din urmă, se reduce la ceva de genul următor: (1) onoarea lui Dumnezeu este afectată de păcat; (2) Dumnezeu a cerut o victimă însângărată care să plătească pentru acest păcat; (3) Dumnezeu este împăcat de victimă; (4) moartea lui Iisus, victima, a funcționat ca o plată care a purces la mântuire pentru noi.¹¹ O astfel de teorie a ispășirii, atunci când este absolutizată, așa cum se întâmplă adesea și când este împinsă până la concluziile sale „teologice” și făcută să înlocuiască însăși Întruparea ca doctrină centrală a creștinismului, sfârșește prin a-l transforma pe Dumnezeu într-un „solicitant

¹¹ See Stephen Finlan, *Problems with Atonement: The Origins of, and Controversy about, the Atonement Doctrine* (Collegeville: Liturgical Press, 2005), p. 1; Robert J. Daly, „Images of God and the Imitation of God: Problems with Atonement”, în *Theological Studies* 68 (2007), pp. 36–51.

de sacrificii” și pe Iisus Hristos într-un „purător de pedepse”. Fără a mai insista asupra evidenței, sacrificiu este un cuvânt încărcat cu conotații și implicații deloc fericite. Acestea sunt inevitabil evocate de simpla menționare a cuvântului „sacrificiu”. Cu toate acestea, ocolind problema prin simplul refuz de a folosi cuvântul nu pare a fi nici ea o opțiune viabilă. Cuvântul este pur și simplu prea strâns identificat cu credința și practica creștină centrală. Tradiția romano-catolică, cu atât mai mult din perspectiva dezvoltării sale istorice, nu poate pur și simplu să renunțe la cuvinte și concepte precum „Sacrificiul Liturghiei” sau „Sfântul Sacrificiu” și să se considere în continuare catolică. Iar pentru creștini în general, nu doar pentru catolici, dacă elimini „sacrificiul lui Hristos”, elimini creștinismul însuși. Așa-zisele „probleme cu sacrificiul” trebuie să fie înfruntate și rezolvate doctrinar.

Trebuie elaborată o teologie a sacrificiului pe bază biblică și patristică de unde se poate extrage ideea de sacrificiu creștin autentic. Aceasta poate fi formulat cu prudență într-un mod specific trinitar, într-un mod care începe să ne permită să dăm sens tuturor acestor probleme și provocări. În primul rând, sacrificiul creștin nu este un obiect pe care îl manipulăm și nici nu este ceva la care facem sau renunțăm. Este firesc și înainte de toate, un eveniment de dăruire reciprocă care are loc între persoane. Este, de fapt, cel mai profund eveniment personal și interpersonal pe care îl putem concepe sau imagina. Începe, într-un fel în fiecare „moment”, nu cu noi, ci cu oferirea de sine a lui Dumnezeu Tatăl în darul Fiului. Continuă, într-un al doilea „moment”, în „răspunsul” Fiului, în umanitatea sa și în puterea Duhului Sfânt, către Tatăl și pentru noi. Și continuă într-un al treilea „moment” - și numai atunci începe să devină sacrificiu creștin - când noi, prin acțiuni umane care sunt imputernicite de același Duh Sfânt, începem să intrăm în acea relație personală, care se dăruiește și se comunică reciproc, care este viața Sfintei Treimi. Orice altceva mai puțin decât aceasta, și mai ales orice altceva decât aceasta, pur și simplu nu este *sacrificiu creștin*.

2. Actualitatea temei în cercetarea biblică

Sacrificiul nu este doar un concept analizabil cultural, religios, istoric, psihologic. Este o trăire a unui eveniment marcant care are o motivație și un scop. Sistemul sacrificial, în toată complexitatea semnificațiilor și funcțiilor sale din cele mai vechi timpuri până astăzi, pivotează în jurul omului orientat spre Dumnezeu / divinitate / zeu, în funcție de sfera religioasă. Diferențele de scopuri și semnificații ale sacrificiului sunt încadrate de diferențele culturale și religioase în care s-a practicat / se practică sacrificiul. Ceea ce ne interesează în prezenta teză de doctorat este analiza tranziției sacrificiului de la practică religioasă ritualizată în Vechiul Testament (jerte arderi de tot, jerte de ofrande, jertfe pentru ispășire) la spiritualizarea sacrificiului în Noul Testament („jertfe duhovnicești”). Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, întrupat pentru mântuirea noastră, nu este menționat nicăieri în Noul Testament cum că ar fi practicat / participat la tiparul jertfelor evreiești, cum erau stabilite în *Levitic*. La fel și sfinții apostoli. Dar, cu toate acestea, opera răscumpărătoare a lui Hristos este portretizată ca un sacrificiu în epistolele pauline, sacrificiu care ne-a readus în orizontul harului divin, în filiața cu Dumnezeu Tatăl și ne încorporează prin Duhul Sfânt în Biserică.

De aici putem deduce nuanțele și dificultatea abordării sacrificiului din perspectivă istorico-teologică în cele două testamente. Cert e faptul că există diferențe de substanță între sacrificiul veterotestamentar și abordarea lui, chiar și metaforică, în Noul Testament.

Pe acest traseu ideatic se desfășoară analiza noastră. Desigur, nu cu pretenții exhaustive de abordare a subiectului, ne propunem asumat această analiză polivalentă a motivului teologic pentru care creștinii nu au mai practicat sacrificiile de la Templu. Ce sens are sacrificiul pentru creștin? În ce mod înțelegem sacrificiul Logosului întrupat pentru umanitate? Răspunsurile sunt necesare și, mai mult decât atât, provocatoare în abordările interpretărilor biblice contemporane.

Sacrificiul a avut, timp de peste un secol, o putere aproape hipnotizantă asupra domeniilor clasicii și studiilor religioase. Acesta a servit drept loc pentru teoretizare, teologizare și polemică de la apariția acestor domenii până în prezent. Nu voi aborda decât rezumativ lucrările voluminoase și foarte importante pe această temă înainte de momentul limită destul de arbitrar de la mijlocul anilor 1990, când cercetarea biblică a sacrificiului s-a desfășurat pe noi direcții. Cititorii interesați pot găsi rezumate excelente ale acestor lucrări anterioare în lucrarea lui C. Bell *Ritual: Perspectives and Dimensions* (1997)¹², ale cărei prime capitole sunt aproape un eseu despre primele interpretări ale sacrificiului. Elaborările despre sacrificiu din *Brill's New Pauly*, care îi are autori pe H. Cancik, H. Schneider, C.F. Salazar and D.E. Orton¹³ oferă, de asemenea, o introducere excelentă în special discuția despre teoria sacrificiului. Volumul editat de J. Carter, *Understanding Religious Sacrifice: A Reader* (2003)¹⁴, este, de asemenea, foarte valoros, deoarece reunește extrase succinte din multe dintre cele mai importante teorii din anii 1800 până în anii 1990. Deși extrasele lui Carter sunt neapărat scurte, ele oferă o gamă largă de abordări influente ale subiectului. O incursiune rapidă doar în acest volum dovedește cât de extrem de variate au fost abordările asupra sacrificiului. La G. Ekroth¹⁵, C.A. Faraone și F.S. Naiden¹⁶, J.W. Knust și Z. Várhelyi¹⁷ pot fi găsite mai multe argumente ale studiilor anterioare. Interesul cercetătorilor pentru acest domeniu este acum destul de vechi, iar ultimii ani nu arată semne de slăbire a acestuia, deși este cu siguranță în schimbare.

În ultimele trei decenii, au existat un număr semnificativ de conferințe academice dedicate sacrificiului, dintre care câteva au produs volume de eseuri.¹⁸ Există, de asemenea, o secțiune a Society of Biblical Literature (SBL) dedicată subiectului „Sacrificiu, cult și ispășire”, care a produs un volum editat de C. Eberhart¹⁹.

¹² C. Bell *Ritual: Perspectives and Dimensions* (New York: Oxford University Press, 1997).

¹³ H. Cancik, H. Schneider, C.F. Salazar and D.E. Orton (eds.), *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World* (15 vols. Boston: Brill, 2002-2010).

¹⁴ J. Carter, *Understanding Religious Sacrifice: A Reader* (New York: Continuum, 2003).

¹⁵ G. Ekroth, *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cults in the Archaic to the Early Hellenistic Periods* (Liege: Centre international d'étude de la religion grecque antique, 2002); G. Ekroth, "The Importance of Sacrifice: New Approaches to Old Methods", *Kernos* 20, 2007, 387-469.

¹⁶ C.A. Faraone and F.S. Naiden, *Greek and Roman Animal Sacrifice: Ancient Victims, Modern Observers* (New York: Cambridge University Press, 2012).

¹⁷ J.W. Knust și Z. Várhelyi, *Ancient Mediterranean Sacrifice* (New York: Oxford University Press, 2011).

¹⁸ A. Baumgarten, *Sacrifice in Religious Experience* (Boston: Brill, 2002); J.N. Bremmer, *The Strange World of Human Sacrifice* (Leuven: Peeters, 2007),

¹⁹ C. Eberhart, *Ritual and Metaphor: Sacrifice in the Bible* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011).

Varietatea - și uneori disparitatea - lucrărilor actuale sfidează orice încercare de a rezuma sau de a stabili o direcție unică. Dacă se poate spune că apare o temă generală, aceasta este că cercetătorii sunt mai puțin siguri de cât de coerent sau important poate fi sacrificiul, ca categorie și concept, în primul rând. După cum observă J. Rives, „locul monolitic al sacrificiului animalelor în relatările despre religiile antice începe acum să fie pus sub semnul întrebării”²⁰. O conferință din 2008 de la Universitatea din Chicago a abordat direct această problemă, cu titlul provocator „Centralitatea sacrificiului animal în religia antică: realitate antică și construct modern”. Alți cercetători și-au exprimat îngrijorarea cu privire la faptul că termenul de *sacrificiu* în sine este vag și teologic în mod problematic. Ei solicită o reflexivitate mai critică în utilizarea acestui termen de către cercetători.²¹

În locul unei viziuni monolitice a sacrificiului ca fenomen cultural de sine stătător sau ca un *je ne sais quoi* universal uman, multe studii actuale se străduiesc să integreze analiza sacrificiului în rețele istorice, sociale și rituale specifice. Lucrările mai recente au avut tendința de a pune sub semnul întrebării rolul special pe care sacrificiul animalelor l-a avut în special în studiile anterioare. Dintr-o serie de motive, studiile anterioare au avut tendința de a separa „sacrificiul de sânge” de alte tipuri de ofrande (cereale, fructe, legume, vin, ulei etc.). Un motiv pentru această privilegiere a jertfelor de animale este rolul simbolic special pe care sângele a ajuns să îl aibă în religia iudaică antică și, mai important, în creștinismul timpuriu²². Mai multe studii recente au pus sub semnul întrebării separarea și privilegierea ofrandelor de animale. Astfel, cele două tendințe actuale principale prezente în multe dintre lucrările de specialitate sunt o reintegrare a sacrificiilor animale cu alte forme de ofrande și o recontextualizare a tuturor sacrificiilor, animale și non-animale, în contexte istorice, economice și sociale mai ample. Aceste progrese în discutarea științifică a sacrificiului fac parte din tendințe teoretice similare în studiul religiei mediteraneene antice în general.

Tema analizată în această teză este actuală și din alte considerente. Notăm aici modul în care unele facțiuni creștine sau pseudo-creștine își asumă sacrificiul ca mod de jertfă față de Dumnezeu. Nu de puține ori, istoria bisericească a luat act de secte care, printr-un comportament deviant, patologic, au aplicat automutilarea în scopul de a practica o pretinsă purificare morală. Precizarea cadrelor sacrificiului pe bazele biblice evită devierea spre asemenea forme de extremism psiso-religios, care nu au nimic în comun cu practica creștină.

În altă ordine de idei, este important de precizat că experiența martiriului creștin a fost constant prezentă din primele secole creștine, dar care este prezentă și astăzi. Sacrificiul asumat în mărturisirea lui Hristos ca Dumnezeu adevărat într-o lume pluri-religioasă este un demers spre sfințenie. Cauza sacrificiului este și scopul său: mântuirea.

²⁰ J. Rives, “The Theology of Animal Sacrifice in the Ancient Greek World: Origins and Developments”, în J.W. Knust și Z. Várhelyi, *Ancient Mediterranean Sacrifice* (New York: Oxford University Press, 2011), p. 187.

²¹ A.B. McGowan, *Ancient Christian Worship: Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective* (Grand Rapids: Baker Academic, 2014).

²² D. Biale, *Blood and Belief: The Circulation of a Symbol between Jews and Christians* (Berkeley: University of California Press, 2007).

3. Liniile ideatice, metodologia și obiectivele ale cercetării

Liniile ideatice pe care se desfășoară analiza în prezenta teză de doctorat implică obiectivele cercetării: precizarea vocabularului sacrificiului în Vechiul și Noul Testament; evaluarea și încadrarea sacrificiului veterotestamentar, în dimensiunile sale multivalente, în teoretizările antropologice și istorice dezvoltate în ultimele două secole; evidențierea particularității sacrificiului în scrierile noutestamentare în redimensionarea sa de la act la spiritualizarea sa. O componentă a cercetării este rezervată analizelor creștine, din mai multe perspective ale studiului biblic, a modului în care sacrificiul este receptat de Apostolul Pavel. Teologia paulină este filtrul prin care sacrificiul, în practica sa veterotestamentară, este redimensionat. Referirea la paragrafe din epistolele *Romani*, *Galateni*, *Corintei*, *Efesenii* va fi elocventă în exercițiul argumentării.

În ansamblu, tendința noastră nu este de a pune într-un raport de valoare și calitate sacrificiul Vechiului Testament și cel din Noul Testament. Ceea ce ne propunem să evidențiem este particularitatea practicii sacrificiului în cele două Testamente și cum prin opera răscumpărătoare a Mântuitorului Iisus Hristos, care S-a întrupat ca să împlinească Legea Mozaică, nu să o strice, sensul sacrificiului ritualic este inaplicabil practicii ritualice creștine. În ultimă instanță, Sfânta Euharistie, așa cum s-a concretizat în practica liturgică creștină are și o dimensiune de jertfă.

În scopul unei argumentații, apelul la o metodologie de analiză biblică a fost mai mult decât necesară. Deși nicio abordare metodologică nu va fi niciodată satisfăcătoare, analiza noastră va explora mai multe paliere: istoricitatea, teoria sacrificiului, intertextualitatea și comparația sistematică. Un demers de analiză despre sacrificiu fără apel la istoricitatea sa este imposibil, dar este mult mai bine precizat dacă se face apel și la cadrele teoretice (antropologice, culturale și istorice) relevante în studiu biblic al sacrificiului. Intertextualitatea a fost acceptată pe scară largă în cadrul studiilor biblice. În același timp, a fost criticată ca fiind neclară și confuză. Din perspectiva noutestamentară, aceasta ar putea fi interpretată în linii mari ca implicarea și încorporarea generală a Vechiului Testament în cadrul Noului Testament. Utilizarea Vechiului Testament în Noul Testament a cunoscut o creștere a interesului în ultimii ani. La urma urmei, „creștinismul nu a apărut dintr-un vid”, după cum remarcă Steve Moyise, „ci este în continuitate directă cu religia consacrată în ceea ce creștinii numesc acum Vechiul Testament”.²³ În mod indubitabil, textele pauline interacționează cu Scripturile iudaice poate mai mult decât orice altă carte din Noul Testament. În special, angajamentul *Epistolei către Evrei* față de textele sacrificiale din Vechiul Testament face parte din reconstrucția și repovestirea de către autor a unor narațiuni rituale importante, ceea ce poate fi definit ca scripturalizare a cultului. Angajarea în această dinamică permite examinarea unor termeni-cheie precum „ispășire”, „răscumpărare”, „jertfă duhovnicească”.

Un real ajutor, indispensabil de altfel în analiza biblică actuală, este apelul la dicționare și lexicoane de specialitate, precum și comentarii biblice. În cadrul bibliografiei, prezența lor

²³ Steve Moyise, *The Old Testament in the New: An Introduction* (London: Continuum, 2001), p. 1.

este evidentă. De asemenea, precizăm că am folosit în largă proporție literatură de specialitate în limba engleză, dat fiind faptul că tema este minuțios explorată în cercetările occidentale.

4. Structura lucrării

Lucrarea este structurată în patru capitole, fiecare capitol fiind constituit din mai multe subcapitole. Capitolul I – *Sacrificiul religios: teoretizări și abordări antropologice și istorice* – încadrează următoarele subteme care deschid suma de analize: sacrificiul – definiție, elemente constitutive și semnificații; teoretizări ale sacrificiului (E. B. Tylor, W. Robertson Smith, J. G. Frazer, H. Hubert, M. Mauss, K. Meuli, W. Burkert, R. Girard, M. Douglas, F. Schmidt); practicarea sacrificiului în spațiul mediteraneeen antic; sacrificiul în context cultural

Capitolul II – *Sacrificiul în Vechiul Testament* - încadrează o serie de teme care își propun explorarea semnificației, structurii și aplicării sacrificiului ca act ritualic: natura sacrificiului vechitestamentar; abordări ale sacrificiului iudaic din perspectiva teoretizării antropologice și istorice; sistemul sacrificial în Pentateuh; tipurile de sacrificii; aplicarea și sensul sacrificiului în textele nonpentateutice; interpretarea sacrificiului uman; atitudinea profeților față de jertfele sacrificiale la Templu. Capitolul III – *Dimensiuni ale sacrificiului în Noul Testament: tranziția de la actul sacrificial la spiritualizarea lui* - este cel mai dens în abordare. Analiza acoperă următoarele secțiuni tematice: terminologia sacrificiului în literatura Noului Testament; cadre și imagini sacrificiale în Noul Testament: atitudinea noutestamentară față de jertfele vechitestamentare; teologia paulină a sacrificiului; complexitatea dimensiunii sacrificiului în Epistola către Evrei; spiritualizarea sacrificiului în noua logică și trăire creștină; semnificația „jertfelor duhovnicești” în 1 Petru 2:4-10 la confluența dintre creștinism și elenism.

Capitolul IV – *Receptarea și profilarea sacrificiului creștin în teologia părinților apostolici* – se dorește o explorare a modului în care părinții apostolici, conectați organic cu experiența de viață a primelor comunități creștine, s-au raportat la sacrificiul de la Templu. Următoarele două secțiuni sunt dedicate dimensiunii trinitare a sacrificiului creștin și jertfei euharistice.

Bibliografie

1. Abe, G. O., *History and Theology of Sacrifice in the Old Testament* (Benin: Seevon Prints, 2004).
2. Aboth de Rabbi Nathan, Edited by S. Schechter (Olms, 1993).
3. Andersen, F.I., și Freedman, D.N., *Hosea: A New Translation with Introduction and Commentary* (New York: Doubleday, 1974).
4. Anderson, G.A., "Sacrifice and Sacrificial Offerings, Old Testament," în *Anchor Bible Dictionary*, Edited by D. N. Freedman Vol. 5 (New York: Doubleday, 1992).
5. Anderson, G.A., *Sacrifices and Offerings in Ancient Israel: Studies in their Social and Political Importance* (Atlanta: Scholars, 1987).
6. Ben Ezra, D. S., *The Impact of Yom Kippur on Early Christianity: The Day of Atonement from Second Temple Judaism to the Fifth Century* (Mohr Siebeck, 2003), pp. 147–158.
7. Berman, Joshua A., *Created Equal: How the Bible Broke with Ancient Political Thought* (Oxford: Oxford University Press, 2008).
8. Berthiaume, G., *Les Rôles du Mageiros* (1982).
9. Best, Ernest, "I Peter II 4–10 – A Reconsideration," în *Novum Testamentum* 11.4 (1969).
10. Betz, J., "The Eucharist in the Didache," în *The Didache in Modern Research*, ed. J. A. Draper (Leiden: Brill, 1996), pp. 244–275.
11. Betz, Johannes, "Eucharist, I. Theological," în *Sacramentum Mundi*, vol. 2 (New York: Herder, 1968), pp. 257–267.
12. Davidson, Richard M., *Typology in Scripture: A Study of Hermeneutical Τύπος Structures* (Andrews University Press, 1981).
13. de Andrado, P.N., "Ḥesed and Sacrifice: The Prophetic Critique in Hosea," în *Catholic Biblical Quarterly* 78 (2016).
14. de Silva, David A., *The Letter to the Hebrews in Social-Scientific Perspective* (2012).
15. DeMaris, Richard E., „Sacrifice, an Ancient Mediterranean Ritual”, în *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 43, 2013.
16. Dennis, John, "The Function of the קָרָבָן Sacrifice in the Priestly Literature," în *Journal of Biblical Literature* 78, 1 (2002), pp. 117–119.
17. Detienne, M., și Vernant, J.-P. (eds.), *La Cuisine du sacrifice en pays grec* (1979).
18. Dickson, K. A., *The History and Religion of Israel* (London: Darton, Longman & Todd, 1970).
19. Eberhart, Christian A., *Studien zur Bedeutung der Opfer im Alten Testament: Die Signifikanz von Blut und Verbrennungsriten im kultischen Rahmen* (WMANT 94) (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2002).
20. Eberhart, Christian A., *The Sacrifice of Jesus: Understanding Atonement Biblically* (Eugene: WIPF & Stock, 2011).
21. Eberhart, Christian A., *The Sacrifice of Jesus: Understanding Atonement Biblically* (Eugene: WIPF & Stock, 2011).

22. Eberhart, G., "Schlachtung/Schachtung", în *Wissenschaftliches Bibellexikon im Internet*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft (2006).
23. Ehrman, Bart D., *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament* (Oxford: Oxford University Press, 1993).
24. Eichrodt, W., *Theology of the Old Testament* (London: SCM, 1961).
25. Faraone, C.A., și Naiden, F.S., *Greek and Roman Animal Sacrifice: Ancient Victims, Modern Observers* (New York: Cambridge University Press, 2012).
26. Faust, Avraham, "Israelite Temples: Where Was Israelite Cult Not Practiced, and Why", în *Religions* 10, no. 2 (2019), pp. 106–121.
27. Feldman, J., "Between Yad Vashem and Mt. Herzl: Changing Inscriptions of Sacrifice on Jerusalem Mountain of Memory", în *Anthropological Quarterly* 80, 2007, pp. 1147–1174.
28. Ferguson, E., "Spiritual Sacrifice in Early Christianity and its Environment," în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, Edited by H. Temporini and W. Haase (Berlin, 1972, 2/23/2, 1980).
29. Ferguson, Everett, "Spiritual Sacrifice in Early Christianity and Its Environment," în *Band 23/2. Halbband Religion. Vorkonstantinisches Christentum: Verhältnis zu römischem Staat und heidnischer Religion, Fortsetzung* (Berlin, Boston: De Gruyter, 1980), pp. 1151–1189.
30. Gilders, William K., *Blood Ritual in the Hebrew Bible: Meaning and Power* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004).
31. Girard, R., *La violence et le sacré* (Paris, 1972).
32. Girard, R., *Violence and the Sacred* (Baltimore: Johns Hopkins University, 1977).
33. Godelier, M., *L'enigme du Don* (Paris: Fayard, 1996).
34. Goodenough, Edwin R., *An Introduction to Philo Judaeus* (New York: Barnes & Noble, 1963).
35. Gorman, F.H., "Sacrifices and Offerings," în *The New Interpreter's Dictionary of the Bible* Vol. 5 (Nashville: Abingdon, 2009).
36. Gorman, Frank H., *The Ideology of Ritual: Space, Time and Status in the Priestly Theology*, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 91 (Sheffield: JSOT Press, 1990).
37. Klawans, J., *Purity, Sacrifice and the Temple: Symbolism and Supersessionism in the Study of Ancient Judaism* (Oxford, 2006), p. lxvii.
38. Klawans, J., *Purity, Sacrifice, and the Temple: Symbolism and Supersessionism in the Study of Ancient Judaism* (Oxford University Press, 2006).
39. Klingbeil, Gerald A., *Bridging the Gap: Ritual and Ritual Texts in the Bible*, Bulletin for Biblical Research Supplements 1 (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2007).
40. Knust, J.W., și Várhelyi, Z., *Ancient Mediterranean Sacrifice* (New York: Oxford University Press, 2011).
- 41.